

FEHÉR ÉS FEKETE DUÁLIS TÁRSADALMI STRUKTÚRÁK A NÉPVÁNDORLÁS KORI NÉPEKNÉL

KLIMA LÁSZLÓ

„a jóság egy milligramm túlsúlya mozgat
mindent...”

(Bohumil Hrabal)

Munkám célja az, hogy az egyes népvándorlás kori népnevek jelzőként szereplő fehér és fekete színeket (pl. fehér és fekete magyarok) egységes rendszerben értelmezsem. Azt kívánom bizonyítani, hogy a népnevek előtt szereplő fehér és fekete jelző az adott etnikum két, egymással szembenálló csoportját jelzi, és ennek a duális struktúrának a pólusait azért jelölik fehér és fekete színekkel, mert azok a dualisztikus mítoszok két egymással küzdő főhősének, a jónak és a rossznak a szimbólumai. Ebből a felvetésből kiindulva próbálkozom majd néhány történeti forrás újszerű értelmezésével is.

A színek szimbolikáját a népvándorlás kori népeknél már többször tárgyalta a szakirodalom. Ismert az a rendszer, amelyben a négy égtájnak négy szín felel meg. A fehér a nyugat jelképe, a fekete északé, a kék keleté, a vörös pedig délé.¹ Egy másik rendszerben az etnikumon belüli kisebb egységeket – törzseket – lószínű-nevekkel különböztették meg.²

A színek közül azonban leggyakrabban a fehér és a fekete fordul elő. A két szín együttes jelentésére Németh Gyula még nem tudott magyarázatot adni.³ A kérdéssel talán legtöbbször a magyar kutatók foglalkoztak, minden bizonnyal azért, mert a korabeli források többször és viszonylag bőven szólnak a fehér és fekete magyarokról. A magyar szakirodalom által felállított elméletek nem lépik túl a magyarság történetének kereteit. A kutatók azt vizsgálták, hogy a Kárpát-medencén belül hol élhettek a fekete és a fehér magyarok, magyarok voltak-e, avagy a magyarokkal együtt érkezett más etnikum képviselői. Az általános vélemény szerint a fekete magyarok a Kárpát-medence keleti részein laktak. Ezen belül van, aki az erdélyi gyulák népét látja bennük, mások inkább Ajtony népét, és olvashatunk olyan etnikai magyarázatot is, amely szerint a fekete magyarok vagy a kabarokkal, vagy a magyarokhoz csatlakozott összes keleti néppel azonosak.⁴

Feltétlenül külön kell megemlítenünk László Gyula véleményét, aki a Honfoglaló magyar nép élete című művében azt írta, hogy a fehér és a fekete olyan jellegű osztályozás, mint a jurta jobb- és baloldalra osztása.⁵ Az etnoszemiotikai kutatások bebizonyított-

1 *de Saussure*, L. 1923. 235–297.; *Pritsak*, *Omeljan* 1953. 378.; *Váczy Péter* 1940. 112–113.

2 *Németh Gyula* 1991. 100.

3 *Németh Gyula* 1991. 104/454. j.

4 *Pauler Gyula* 1899. 395/88. j.; *Karácsonyi János* 1904. 20.; *Hóman Bálint* 1935. 178.; *Balanyi György* 1931. 14.; *Váczy Péter* 1938. 502.; *Székely György* 1964. 51.; *Horváth János* 1967. 107–110.; *Györffy György* 1977. 166.; *Györffy György* 1984. 769.

5 *László Gyula* 1944. 202.

ták, László Gyulát igazolván, hogy ezek lényegében azonos jelentésű és eredetű duális osztályozó rendszerek.⁶

László Gyula imént idézett nézetétől eltekintve a fehér és a fekete színek jelentésének megfejtésével a magyar kutatók csak az utóbbi időkben kezdtek el foglalkozni. Tóth Sándor a szegedi *Acta Historicában* közölt tanulmányában hierarchikus különbségre gondolt: a fehér magyarok voltak az előkelőbbek, a fekete magyarok pedig tőlük függő helyzetben voltak. Emellett azt is fölveti, hogy a fehér–fekete színekkel a keresztény–pogány ellentétet is kifejezhetnék.⁷ Kristó Gyula ezzel a nézettel vitázva két évvel később a fekete magyar=kabar azonosításhoz tért vissza.⁸ Tóth Sándor válaszában visszavonta azt a nézetét, hogy a fekete szín alárendeltséget (esetleg égtáji orientációt) jelölt volna, de a fekete magyar=kabar azonosítást sem fogadta el. Új álláspontja szerint a XI. század eleji források azokat nevezik fekete magyaroknak, akik oppozícióba kerültek az uralkodóval és a kereszténységgel szemben.⁹ A két elképzelés között nem érzek jelentős különbséget, az alávetett emberek egyes csoportjai könnyen kerülhettek a hatalommal oppozícióba.

A történeti forrásokban sok népnév fordul elő fehér illetve fekete jelzővel. Ezek közül számunkra azok az adatok fontosak, amelyek önmagukban vagy más forrásokkal összevetve a fehér és fekete jelzővel ellátott etnikumok közti belső viszonyról tájékoztatnak. Ezek a következők: a legkorábbi adat a heftalitákról szól, nyugati csoportjuk fehér hun névre hallgatott. Erről a népcsoportról Prokopios leírása őrzi a legtöbb információt. A fehér hun alak előfordul a közép-perzsa szövegekben, és az indiai forrásokban is.¹⁰ A fehér és a fekete ugorok vonulásáról a kijevi őskronika számol be.¹¹ A szavárd és a szabir népnevek (etimológiailag egyébként elfogadható) azonosítása nagyon háttérbe szorította Biborbanszületett Konstantinnak azt az adatát, hogy a szavárd népnév fekete fiúkat jelent.¹² A fehér és a fekete magyarokról Ademarus Cabennensis számol be.¹³ Querfurti Bruno is több alkalommal tudósít a fekete magyarokról, akik körében térítő tevékenységet végzett.¹⁴ Ezeknek a forrásoknak az elemzésére a későbbiekben még visszatérek.

Nem törekedve az összes adat felsorolására, ebbe a körbe tartozhatnak még a következők: a kijevi őskronikában szerepelnek a fehér horvátok is,¹⁵ a saragur népnév Németh Gyula szerint fehér ogumak fordítható,¹⁶ ma is létező elnevezések a qara nojaj, qara qimjiz, qara qitay sari qitay, qara qipčaq-sari qipčaq.¹⁷ Németh Gyula említi a Qaraqojli, Aq-qojli – 'Fekete-juhú', 'Fehér juhú' népneveket.¹⁸ A magyar krónikák a kunokat is fehér és fekete csoportra osztják.¹⁹

Tóth Sándor két tanulmányával a történettudomány lényegében már a probléma megoldásának előszobájába jutott. Bebizonyosodott, hogy a fehér és a fekete magyar elnevezések nem nyelvi vagy etnikai, hanem politikai egységet jelölnek. Ugyanez jellemző Németh Gyula szerint általában a török nép- és törzsnévekre.²⁰ Ugyanakkor a fehér és a fekete magyarokról az is bizonyossá vált, hogy egy dualisztikus társadalmi struktúra két

6 Veres Péter 1976. 349–350.

7 Tóth Sándor 1983. 7–8.

8 Kristó Gyula 1985. 11–17.

9 Tóth Sándor 1987. 28–29.

10 A források lelőhelyeit ld. Czeglédy Károlynál 1954. 6.

11 Pamjatniki literatury drevnej Rusy 1978. 24–25.; MHK 1900. 216., 235.

12 *De Cerimoniis* 1829. 687.

13 Gombos F. Albin 1937–38. I. 16.

14 Gombos F. Albin 1937–38. I. 430., III. 2569.

15 Pamjatniki literatury drevnej Rusy 1978. 24–25.

16 Németh Gyula 1991. 140.

17 Czeglédy Károly 1949a. 164–168.

18 Németh Gyula 1991. 100.

19 *Kézai* Budai Krónika. Képes Krónika, SRH 1937–38. I. 148.

20 Németh Gyula 1991. 104.

pólusát alkották. Most tehát az a feladat, hogy bebizonyítsuk, az ilyen társadalmi berendezkedés egyáltalán nem volt ritkaság a népvándorlás kori népeknél sem, és magyarázható adjuk annak, miért a fehér és a fekete színekkel jelölték a két egymással szembenálló csoportot.

Claude Lévi-Strauss megállapítása szerint a kulturális jelenségek többségére, a társadalmi szervezet, a nyelv, a gondolkodás, a hitvilág és a térelrendezés alapjaira jellemző a kettős szimbolikus szembenállások rendszere.²¹ A dichotomikus szembeállítás alapvető logikai művelet, ezt az elvet alkalmazzák a számítógépek is. A szembeállítás aszimmetrikus, ítéletet tartalmaz (jó–rossz, igen–nem), ez a megkülönböztetés legegyszerűbb formája.²² Az archaikus népek világszemléletének egyik jellegzetessége a duális szimbolikus osztályozás. Ennek segítségével értelmezik, rendszerezik az általuk megismert jelenségeket és alakítják ki mindennapi életük kereteit. Egyes természeti népeknél az egész társadalmat duális tagozódás jellemzi, két egymással házasodó csoport alakul ki. A két frátria állandó rivalizálás, versengés közben lényegében az egész világot (tárgyakat, jelenségeket, tulajdonságokat) felosztja egymás között.²³ Ez a szisztéma máig fennmaradt az obi-ugoroknál. A társadalom két frátriára oszlása ugyan a világ több pontjáról, eltérő kultúrákból ismert, de mégsem volt általános. Éppen az obi-ugorokkal kapcsolatban merült fel, hogy a két frátria egy idegen etnikai csoport csatlakozásának hatására alakult ki.²⁴

Az imént felsorolt, fehér és fekete jelzőkkel szereplő népvándorlás kori állattartó népek azonban fejlettebbek voltak a két frátriára oszló primitívebb gazdasági közegben létező népeknél. Ezért náluk a bináris struktúrákban való gondolkodás új területeken is megjelent. Ezek a népek akkoriban alakították ki központi hatalmi struktúrájukat, próbáltak egységesen fellépni környezetükben és a kialakuló hatalom az etnikumon belül is még harcolt saját elismertetéséért. A duális struktúra tehát a hatalom és az „ellenzék” viszonylatában jött létre, vagyis a politikai szférában. Ugyanúgy, mint ahogy az obi-ugorok esetében feltételezhető; a felsorolt történeti példák azt látszanak bizonyítani, hogy a dualisztikus struktúrák kialakulásának alapja két nagyjából egyenlő erejű etnikum együtélése volt.

Napjaink politikai életében is jelen van a bináris oppozíció-rendszer, bizonyítva, hogy az ilyenek felállítása valóban az emberi kultúra és gondolkodás egyik alapvető jellegzetessége. Kétféle politikai berendezkedésről beszélünk – jobboldaliról és baloldaliról, kétféle politikai pártot ismertünk – jobboldalit és baloldalit, a politikai pártokon belül megkülönböztetjük a jobbszárnyat és a balszárnyat. Amennyiben az adott politikai szituáció ennél a sémánál bonyolultabb, még akkor is megpróbáljuk behelyezni a duális struktúrába – szélsőbal, középbal, szélsőjobb, közéjobb pártokról, irányzatokról, személyekről beszélünk.

A történeti források fehér és fekete jelzőjű népnevei egy primitívebb duális politikai rendszer emlékei. A fehér és a fekete szín a két alapvető érték, a jó és a rossz jelképe a dualisztikus mítoszokban, ezért válhatott a társadalom két pólusának jelképévé. A rendszer azáltal, hogy a hatalmon lévőköt helyezi a jó oldalra, elárulja, hogy a kialakulóban lévő hatalmi centrumok ideológiai alapjául szolgált.

A dualisztikus mítoszok az emberi kultúra egészére jellemzőek. Minden bizonnyal több változatát ismerhették a népvándorlás korában az eurázsiai füves övezetben élt népek is. Jankovics Marcell a Képes Krónika egyik történetéről bizonyította be, hogy egy dualisztikus mítosz kései változata. A történet László hercegről (a későbbi Szent László

21 Lévi-Strauss, Claude 1958.

22 Kõngas, Elli Kaija–Maranda, Pierre 1972. 26.

23 Ivanov, Vjacseszlav Vsevolodovics 1969. 112.; Veres Péter 1976. 350.

24 Veres Péter 1976. 352–353.

királyról) és egy kun harcosról szól. A kerlési ütközetben a kun elrabolt egy magyar lányt. László herceg az üldözésükre indult. Az üldözés már-már sikertelen volt, mert a két ló egyforma gyorsan haladt, de az elrabolt lány László segítségére sietett, mert a kunt lerántotta magával a lóról. A lány ezután a kul életéért könyörgött László hercegnél, de az végül hosszas küzdelem után átvágta a kun inát és megölte. A Thuróczi krónikában a történet illusztrációja is szerepel, az azonban eltér a szövegtől, inkább az ütközet és párvialdal templomi ábrázolásával rokon. A templomi freskók öt jelenetet ábrázolnak:

1. a magyar sereg felvonulása és a csata
2. a leányrabló üldözése
3. László herceg és a kun harcos fegyvertelenül küzd egymással, a leány átvágja a kun horgasinát
4. a leány lefejezi a kunt
5. László herceg fejét a leány ölébe hajtva pihen.

A történet elemzésével Jankovics Marcell Csillagok között fényességes csillag című könyvében foglalkozott, felhasználva László Gyula korábbi eredményeit is. Megállapította, hogy egy önmagában visszatérő, meg-megismétlődő történetről van szó, amely a világosság és a sötétség örök küzdelmét mutatja be. A történet egyes mozzanatai levezethetők a csillagképek évszakonkénti változásaiból, naprendszerünk bolygóinak mozgásából. A templomi freskók bevezető jelenete (a felvonulás és a csata) után következő négy jelenet a négy évszak jelképének tekinthető.²⁵

A történet képi ábrázolásaiból világosan kiderül, hogy László herceghez (vagyis a pozitív hőshöz) a fehér szín tartozik, a kun vitézhez (tehát a negatív hőshöz) pedig a fekete. A Thuróczi Krónika képén és a templomi freskókon László lova fehér, életfája világos színű, zsenge hajtásokkal. A kun lova fekete vagy vörös, fája sötét, elszáradóban lévő.²⁶

Ez a megkülönböztetés nem véletlen, az ősi hitvilágból ered. Diószegi Vilmostól tudhatjuk, hogy az uráli és altáji népek ősi hitvilága szerint a sámánok időnként állatalakban viaskodnak egymással. A két viaskodó bika vagy csődör színe különböző. Előfordulnak valódi állatszínűek is, de a magyar néphitben szerepel a fehér és fekete bika alakjában vívott küzdelem is. Ugyanúgy, ahogy László herceg csak a lány segítségével tud győzni a kun ellen, az állatalakban viaskodó sámánok közül a jó csak külső segítséggel tud győzedelmeskedni.²⁷

Mindezek azt mutatják, hogy a történeti forrásaink által kijelölt térben és időben jelen volt a dualisztikus mítosz és világszemlélet, és a két ellentétes erőt a fehér és fekete színekkel is szimbolizálták. Ilyen típusú dualisztikus mítoszt azonban a kor régészeti leleteiből is rekonstruálhatunk.

Elsőként természetes, hogy a nagyszentmiklósi kincs nevezetes 2. számú korszója jut eszünkbe. Azon is négy jelenetben ábrázolják a történetet, azon is lándzsás és íjas hősök szerepelnek. A korszó ábrázolásait László herceg és a kun történetével már László Gyula összekapcsolta,²⁸ és a nagyszentmiklósi kincsről írt monográfiájában lényegében az összes számba jöhető érvet felsorakoztatta amellelt, hogy a 2. sz. korszó négy jelenetét egy dualisztikus mítosznak az évszakok rendjébe ágyazott ábrázolásaként értelmezzük. László Gyula hivatkozik arra az elméletre, amely szerint a 2. korszó állatküzdélmű jelenete a tavaszi napéjegyenlőség jelképe, az égberagadási jelenet pedig az őszi napéjegyenlőségé.²⁹ László Gyula figyelte meg azt is, hogy a győztes fejedelem által hánánál

25 Jankovics Marcell 1987. 67–88.

26 Jankovics Marcell 1987. 13–14., 105–126.

27 Diószegi Vilmos 1978. 108–122.

28 László Gyula 1977. 63.

29 László Gyula 1977. 59.

fogva hurcolt alak páncélja ugyanolyan mintázatú, mint az égi vadászat jelenet harcosának páncélja.³⁰ Ugyancsak ő említi először a letnicai vereteket is, mint a 2. korszak ábrázolásainak párhuzamait, és hívja föl a figyelmet arra, hogy az egyik letnicai lemezen egy lándzsás harcos mellett levágott fejet ábrázolnak, amelynek haja vagy fejdíszje ugyanolyan, mint a 2. korszak mitikus csodálányon íjjal vadászó alakjának.³¹

A László Gyula által összegyűjtött, megfigyelt motívumokat, értelmezési kísérleteket a következőkkel egészíthetjük ki: a tavasz szimbólumaként leírt állatküzdelem és az ősz jelképeként értelmezett égberagadási jelenet a korszakon nem egymás mellett van, mindkét oldalukon egy másik jelenetet fognak közre, tehát elvben nincs akadálya, hogy az égberagadási jelenettől szemből nézve balra lévő győztes fejedelmet a téli napforduló jelképének, az állatküzdelemtől balra lévő égi vadászatot pedig a nyári napforduló jelképének gondoljuk. Ezáltal a négy kép még szorosabb kapcsolatban levőnek tűnik László herceg és a kun vitéz párviadalának ábrázolásaival. Mindkét történetet a négy évszaknak megfelelő négy jelenetben ábrázolják, mindkettőben lándzsás és íjas hősök szerepelnek. Feltehetőleg a nagyszentmiklósi 2. sz. korszakon is egy párviadal évszakonkénti eseményeit ábrázolták. A két történet azonban nem teljesen ugyanaz, mégis a korszakon ábrázolt lándzsás és íjas alakokról is megállapítható, hogy egymás ellenfelei. Ezt a korszakon úgy jelzik, hogy a győztes fejedelem legyőzött ellenfele és az égi vadász azonos mintájú páncélt visel. Az egyik letnicai lemezen is hasonlóképpen jelzik, hogy ki a lándzsás hős ellenfele: a lemez bal felső sarkában egy levágott fejet ábrázolnak, amelynek haja vagy fejdíszje ugyanolyan, mint a 2. sz. korszak íjazó égi vadászé. Az ábrázolt történetek közös eredetének és jelentésének legfőbb bizonyítéka a kulagisi ezüstpál, amelyen az égi szimbólumokkal jelölt két hős közelharcot vív, arra teljesen alkalmatlan fegyverekkel, mégpedig az egyikük lándzsával, a másik íjjal.³²

A László herceg történetével való párhuzam elárulja, hogy a nagyszentmiklósi 2. korszakon is a lándzsás alak jelképezi a világosságot és a jót. Ábrázolása azért kapcsolódik a téli napfordulóhoz, mert az újjászületésének ünnepe, akkor kezdenek hosszabodni a napok. A 2. sz. korszak művésze azt is ábrázolni próbálta, hogy a küzdelem örök, évről-évre visszatérő esemény, a két hős újra meghal és feltámad. Erről a szándékról tanúskodik, hogy a győztes fejedelem legyőzött ellenfelének arcvonásai hangsúlyozottan öreg emberre utalnak, míg a vele azonos égi vadász két évszakkal korábban igen fiatal, szinte siheder még. A legyőzött ellenfél arcvonásai megegyeznek a nyeregkápára csatolt levágott fej arcvonásaival. Minden ugyanúgy történik, ahogy egy évvel azelőtt.

Eurázsia nagy területein, mindenütt, ahonnan László herceg freskókon ábrázolt történetének, valamint a nagyszentmiklósi kincs 2. korszóján ábrázolt történet valamelyik jelenetének párhuzamát régészeti leletekből ismerjük, feltételezhetjük, hogy ismert volt a lándzsával harcoló világosság és az íjjal felfegyverzett sötétség örök küzdelméről szóló mítosz valamely változata.

Ebben a kulturális közegben természetes volt, hogy az egyes etnikai egységekben („törzsszövetségekben”) kialakuló hatalmi központok magukat a világossággal, a jóval azonosítsák és a fehér színnel szimbolizálják, ellenfeleiket pedig a sötétséggel, a rosszal azonosítsák és a fekete színnel szimbolizálják.

Ha a felsorolt történeti forrásokat a fentiek figyelembevételével elemezzük, néhány új következtetésre juthatunk.

Időrendben haladva, először a heftalitákról. A források egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak külső és belső tulajdonságaikról, életmódjukról. Az ellentmondást Czeglédy Károly úgy oldotta föl, hogy megkülönböztetett nyugati és keleti heftalitákat.

30 László Gyula 1977. 70.

31 László Gyula 1977. 61–62.

32 Marschak, Boris 1986. 198. kép.

A nyugatiakra vonatkoznak azok az adatok, amelyek szerint a heftaliták nem formátlan arcúak, fehér testűek, rendezett monachikus államuk van, nem nomádok, hanem város-lakók, írástudók és keresztények. (Prokopios, Mar Aba, Menandros, Kosmas). Őket ne-vezi Prokopios fehér hunoknak és ők a heftalita törzsszövetség vezetői. A keleti heftaliták ezzel szemben vad nomád harcosok voltak, valószínűleg buddhisták, illetve a lovat, az ég és a tűz szellemét imádták.³³ Az adatok egy kétpólusú (duális) társadalmi struktúra meglétét bizonyítják. A heftalitákról szóló forrásokban olvashatunk először arról, hogy valamely etnikum két csoportja külső testi jegyeik tekintetében is különbözik egymástól. Ezt később, más népekről szóló híradásokban is olvashatjuk. Ezzel kapcsolatban egyrészt arra gondolhatunk, hogy a források szerzői nem voltak tisztában a fehér–fekete megkülönböztetés szimbolikus jellegével, másrészt, mint már utaltam rá, elképzelhető, hogy ez a társadalmi felállás két korábban önálló csoport egybeolvadásakor alakulhatott ki, a külső testi jegyekben esetleg valóban látható eltéréseket a hatalmon lévő néprész vagy csak a hatalmi elit tudatosan igyekezett fenntartani, ily módon is a hatalomtól minél többeket távoltartani szándékozván. Harmadik lehetőségként fölmerülhet, hogy a hatalmon lévők-től a történetírók tudatosan átvették a fehér–fekete megkülönböztetésnek szimbolikusán a külső testi jegyekre való vonatkoztatását. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a forrá-sokból rekonstruálható duális struktúra ellenére a fehér–fekete duális osztályozó rendszer nem biztos, hogy létezett a heftalitáknál. Vezető erejük ugyan a fehér hun nevű néprész volt, de a keleti heftalitákról nem jegyezték föl, hogy a fekete jelzővel illetve volna őket. Nem kizárt, hogy a nyugati heftaliták fehér hun neve az égtájra utal, a nyugatnak ugyanis a fehér a színe az általam már említett másik rendszerben. Több más népnevet lehetne még említeni, amelyek a fehér és a fekete jelzők közül csak az egyikkel maradtak fenn és emiatt velük kapcsolatban csak gyanúkat fogalmazhatjuk meg, de az általunk bizo-nyítani kívánt duális struktúrába nem illeszthetők be (fehér horvátok, fehér oroszok, ka-ragasszok, karasszinok stb.).

Vannak azonban egyértelmű adataink is a fehér–fekete duális társadalmi struktúráról. Ilyen az orosz őskronika több helye a fehér és fekete ugorokról. László Gyula a kettős honfoglalás című művében úgy vélekedett, hogy a fehér ugorok a 670 körül a Kárpát-medencébe bevándorolt magyar nyelvű onogurok, a fekete ugorok pedig az Árpád veze-tésével érkezettek, akik valamilyen török eredetű nyelvet beszéltek.³⁴ Forrásgyűjteményében László Gyulához hasonlóan Györffy György is fehér és fekete magyarokként közli a fehér és fekete ugor népneveket.³⁵ Tóth Sándor szerint is a fehér és fekete ugor egyaránt magyar néprészekre vonatkozik.³⁶ Később a fehér ugorokról ezt már nem állította.³⁷ Ez a feltevés azonban vagy leküzdhetetlen kronológiai problémák elé állította a kutatókat, vagy bizonyíthatatlan elméletek felállítására ösztönözte őket. Ha azonban arra a régóta ismert és elfogadott állításra gondolunk, hogy az ugor népnév az onogurból származik³⁸ és eszünkbe jut az is, hogy az onogur egységen belül a magyarok a vezető török néprész hatalma alá tartoztak, akkor megállapíthatjuk, hogy a Régmúlt Idők Krónikája egy olyan duális társadalmi berendezkedés emlékéét őrizte meg, amelyben a vezető réteg a török nyelvű fehér ugorok közül került ki és ellenlábait, a magyarokat, illetve az őket képviselő vezetőiket a fekete jelzővel (fekete ugorok) illette. A magyarság a honfoglalás után megszabadulván az onogur egységen belüli függő helyzetétől és en-nek bélyegétől a fekete ugor névtől, az újabb politikai szituációnak megfelelően már ön-magán belül különböztetett meg fehér és fekete magyarokat. Ily módon a kijevei őskronika

33 *Prolemaios szír kivonatos átfordozása, Szung Jün és egyéb kínai források; Czeglédy Károly* 1954. 2–6.

34 *László Gyula* 1978. 9., 33., 137–148.

35 *A magyarok elődeiről* 1975. 125–126. *Kniezsa István* fordítása.

36 *Tóth Sándor* 1983. 4.

37 *Tóth Sándor* 1987. 27.

38 *Király Péter* 1977. 12–13., felsorolja a szakirodalmat.

kronológiáját a magyar őstörténet szempontjából nyugodtan elfogadhatjuk. Az, hogy a fehér ugorok mikor jelentek meg Kijev alatt és hová tartottak, ebből a szempontból másodrangú kérdés.

Mielőtt azonban a magyarság önálló erővé vált volna, még egy rövid ideig tartó kazár alávetettség következett. Ugy gondolom, a kazár hatalom is használta magára a fehér, a hatalma ellen fellépőkre pedig a fekete jelzőt. A források ugyan csak fekete kazárokat említenek, de a kazár főváros arab és török neve egyaránt fehéret jelentett. A keleti forrásokban pedig szerepel az, hogy a fekete kazárok mellett van egy másik kazár csoport, amelyik fehér és feltűnően szép.³⁹ A bináris oppozíció létét bizonyíthatja az is, hogy Sarkel erődje a szakirodalom szerint a magyarok ellen épült, az erőd neve ugyanis fehér épületnek fordítható,⁴⁰ és azért illik bele rendszerünkbe, mert a magyarok, akik ellen védekezésül épült, függő, lázadó helyzetük miatt a források fekete kazárjai között kereshetők, ha ugyan nem kizárólag őket neveztek így (is). Mindez egyben arra is rámutat, hogy a fehér és fekete színeket magukban foglaló helynevek egyes esetekben talán mégis többet jelentenek az építőanyag színére való utalásnál. Erre rövidesen visszatérek.

A fehér és a fekete színeknek a korabeli eseményekben az általam feltételezett jelentése miatti használatát bizonyítandó, a szavárd népvét is a szabir népnévvel való (etimológiailag egyébként elfogadható) egyszerű azonosítás helyett a Konstantin által megadott „fekete fiúk” jelentésében szeretném értelmezni.⁴¹ Ezáltal igen fontos apróságok nyernek értelmet a császár fő művében, amelynek magyarokról szóló részei Bulcsu és Tormás hercegek beszámolóján alapulnak. A szöveget olvasva látható, hogy a két magyar úr a népnévnek azt a jelentését, amely elárulja a magyarság valamikori függő, lázadó helyzetét, igyekezett homályban hagyni Konstantin előtt. Ezért olvashatjuk az igazság helyett azt, hogy a magyarokat „valamilyen okból” szavarti aszfalinak nevezték. Ezzel együtt nem állották azt is állítani, hogy a magyarok felett sem saját, sem idegen fejedelem sohasem uralkodott. Pedig a császár, amint a másik művéből kitűnik, a név jelentését ismerte, kérdés, hogy annak szimbólum értékével is tisztában volt-e. Ugyanezek az urak, akik saját népiük története ügyében ilyen tapintatosak tudtak lenni, hatalmi pozícióból dőlyfösen minősítik a kabarokat, úgy mondják: „holmi kabarok”.⁴² A kabar népnév jelentése valószínűleg lázadó,⁴³ ezért a fekete szinonimájaként értelmezhető, és ennek alapján a fekete kazárok közé talán odagondolhatjuk a kabarokat is. A szavárd népnév fekete jelentése értelmezi azt is, hogy a kettészakadt magyarság Perzsia vidékén letelepült részét miért nevezik továbbra is szavarti aszfalinak: nyilván nem tudtak megszabadulni az idegen függőségtől, lázadó mivoltuktól.

A fehér–fekete duális osztályozó rendszer a Kárpát-medencébe betelepült magyarság körében az élet egyéb területeire is behatolt, de megmaradt a politikai szférában is, a hatalom és ellenfelei megkülönböztetésére. A fehér és a fekete jelzőket a magyarok mellett a később betelepült kunokra is alkalmazták. A XIII. századi magyar krónikák már a Szkihthiában élt kunokról is tudták, hogy fehér és fekete csoportjaik voltak.⁴⁴ Ez azonban lehet, hogy csak a Kárpát-medencében később kialakult rendszer visszavetítése a korábbi időkre.

Különös jelenség és a tárgyalt korban a források csak a magyarokkal kapcsolatban őrizték meg annak emlékét, hogy egyes személyek is megkaphatták a fehér jelzőt. Az Ár-

39 *Ibn Fadhlán, Isztakhri, Ibn Haukál*, MHK 1900. 216., 235.

40 *Györffy György* 1977. 318.

41 Már történt ilyen jellegű kísérlet: a fekete ugorokat azonosította a szavarti aszfalival Omeljan Pritsak. *Pritsak, Omeljan* 1953. 378.

42 *Moravcsik Gyula* 1950. 174–175.

43 *Németh Gyula* 1991. 262–265.

44 *SRH* 1937–38. I. 148.

pád-ház két tagjáról, I. András királyról és testvéréről Béla hercegről, a későbbi I. Béla királyról tudjuk ezt.⁴⁵ Horváth János szerint ez azt jelenti, hogy ők a fehér magyarok közé tartoztak, és a fehér jelző rangot, előkelőséget, nemességet jelentett. Hasonló eredményre jutott később Peter B. Golden és Tóth Sándor is. Ennél tovább csak úgy jutunk a probléma megoldásában, ha fölfigyelünk arra, hogy a fehér jelző itt kifejezetten személyre szól, András és Béla testvéreinek, a legalább ugyanannyira előkelő és rangos Leventének nem jár ki. Levente a krónikák szerint nem keresztény életet élt, és pogány módra temették el.⁴⁶ Szerintem ezért nem lehetett ő is fehér. Ezek az adatok újfent elárulják, hogy a fehér–fekete osztályozó rendszer jó–rossz értelemben volt használatos. A fehér jelzővel az Árpád-házi utódok történetírói minősítik pozitívan a pogánylázadások idején a központi hatalmat és a kereszténységet megőrző uralkodókat, Andrást és Bélát. Krónikáinknak ez a részlete is azt bizonyítja, hogy a fehér–fekete minősítő rendszer ilyen használata a tárgyalt népeknél az uralkodói elit köréből eredt és saját hatalmuk jelzésére szolgált.

A krónikák azonban I. András királyt nemcsak fehérnek, hanem katolikusnak is nevezik. A korai magyar államban a két jelző összekapcsolódásáról és az emögött lévő sajátos ideológiáról egyéb adataink is vannak. Mindannyiunk előtt ismert, hogy a keresztény vallás épített a megelőző idők hiedelemvilágára, mitológiájára. Jézus Krisztus személye is rendelkezik a naphéroszok egyes vonásaival, születése a téli napfordulóhoz, a nap évenkénti újjászületéséhez kapcsolódik. Egyes esetekben ábrázolása a dualisztikus mítoszok őszi napforduló jelenetét idézi.⁴⁷ A keresztény állatszimbolika is épít a korábbi hiedelmekre, és az ördög fekete színe mutatja, hogy a jó ellentétét a hagyományos szimbólumrendszerben jelenítették meg. A kereszténység tehát annyiban lép túl a dualisztikus világnézetben, hogy csak az egyik oldal, a jó tiszteletét hirdeti. A kialakuló magyar államnak szüksége volt a kereszténységre pozíciói megerősítésére, és ezáltal szerencsésen egymásra talált az, hogy a fehér–fekete duális osztályozó rendszerben a magyar uralkodó réteg a fehér oldalra helyezte magát, azzal, hogy a kereszténység is ezen az oldalon állt. Jézus személyében is azonosítható volt a két világmozgató erő közül a jóval. Innen eredtetném első keresztény uralkodónk Szt. István megszállott vallásosságát. Mint hatalomgyakorló és mint keresztény kétszeresen is a jó oldalon állt hite szerint. Azzal, hogy pénzein lándzsát tartó kéz jelenik meg és a koronázási paláston önmaga is lándzsával szerepel, ugyanezt fejezi ki: a lándzsa keresztény uralkodói szimbólum, de a nagyszentmiklósi kincs 2. sz. korszóján a téli napfordulóhoz, a nap újjászületéséhez kapcsolódó „győztes fejedelem” szintén lándzsával jelenik meg.⁴⁸ A dualisztikus mítoszok elődeink által ismert változatában a lándzsás szereplő testesítette meg a jót, a világosságot, amint azt korábban már próbáltam bizonyítani. Ennek az összefonódásnak a hangsúlyozásával a magyar királyság és a magyarországi keresztény egyház saját közös hatalmát kívánta erősíteni és az emberek számára az új hit elfogadását könnyebbé tenni. A kereszténység előtti hiedelmekre való tudatos építésről tanúskodik Szűz Mária, mint a magyarok nagyasszonya kultuszának táplálása is. Ez a koncepció, a régire való építkezés a magyar állam önmagát igazoló ideológiájának egyik alappilléreként évszázadokig létezett. A Magyar Anjou Legendárium képen László herceg és a kun történetében szereplő elrabolt lányról végül kiderül, hogy Szűz Máriával azonos.⁴⁹ Központi terv és akarat mellett szól

45 Horváth János 1967. 101–105.

46 SRH 1937–38. 344.

47 László Gyula 1977. 92.

48 Gedai István 1986. 34., 37.

49 Jankovics Marcell 1987. 16., 107.

az a tény is, hogy a történet temploni ábrázolásai nagyjából egy időben készültek, közös mintát követnek.⁵⁰

A kereszténység előtti mitológiára való tudatos visszautalásként értelmezhető az 1270 körül készült ludaspusztai kereszt is, amelynek és más középkori emlékeknek ilyen értelmezéséről a Művészet című folyóiratban zajlott vita.⁵¹ A keresztet Nagykőrös határában Ludas elpusztult középkori falu templomának romjai között találták.⁵² A kereszt, egyebek között azért különleges, mert Krisztus olyan fejdísszel jelenik meg rajta, mint a nagyszentmiklósi kincs 2. korszójának hátrafelé nyilazó égi vadásza, akiről eddig azt próbáltam bizonyítani, hogy a sötétség, a rossz jelképe, színe a fekete. (A hasonlóság még nagyobb a 7. korszó feje fölé ágat emelő alakjának fejdíszével. A két személy ugyanaz, erről tanúskodik, hogy az általuk megült mesebeli állatok feje – fülei, szakállá – lényegében azonos.) Ez a látszólagos ellentmondás azonban könnyen feloldható. A XIII. századtól kezdve a keresztben Krisztus szenvedéseiben, megszegyenülten jelenik meg: a feje fölötti négy betű arra utal, hogy ő a zsidók királya, fején a töviskorona is az igazi koronát gúnyolja ki.⁵³ Ezt a töviskoronát helyettesíti valami más a ludaspusztai keresztben: a sötétséget, a gonoszt jelképező égi vadász fejdísz. Így teljes és egyértelmű a Bibliában még járatlanok számára is Krisztus megszegyenülése.

A fehér színnek a korai magyar állammal és kereszténységgel való összekapcsolódása konkrét helynevek értelmezésében is eligazít. A források alapján már Horváth János is jelentést tulajdonított a Fehéregyház, Fehértemplom típusú helyneveknek, a fehér színt ezekben az esetekben is méltóság- és rangjelzőnek tartotta és megpróbálta összekapcsolni azzal a nézettel, amely a fehér színt a templomok építőanyagából vezette le.⁵⁴ A fehér színnek az uralkodóházhoz való kötődése miatt a Fehéregyház, Fehértemplom típusú helynevek az uralkodóház valamilyen szerepére utalnak ezen helységek és egyházak alapításában.

A fehér–fekete opozíciós sémában rögtön értelmet kap két város, Székesfehérvár és Gyulafehérvár elnevezése is. Székesfehérvárról István király kisebb legendájában azt olvashatjuk, hogy különleges előkelősége miatt kapta nevét.⁵⁵ Ez fontos adat Horváth János számára, amikor a fehér szín jelentéséről értekezik, nehezen tudja már azonban Gyulafehérvár nevét beépíteni elméletébe, mivel pár oldallal előbb éppen azt bizonyította be, hogy Fekete Magyarország a gyulák országrésze volt.⁵⁶ Itt sincs semmi ellentmondás. A gyula azáltal, hogy István ellen fellépett, a központi hatalom szempontjából kiérdemelte a fekete jelzőt. Saját központját, Gyulafehérvárt viszont saját hatalmi igényei kifejezésére jelölte a legfőbb hatalom központjának járó fehér jelzővel. A fehér és a fekete színek használata ugyanúgy a két hatalmi centrum versengéséről árulkodik, mint más adatok.

Érdekes szellemi játék lenne tovább gyűjteni különböző területekről és korokból a fehér és fekete színek jó–rossz értelemben való használatát tükröző adatokat.

Nekem azonban céлом ennél kisebb volt, azt próbáltam bizonyítani, hogy a népvándorlás kor egyes népeinél kimutatható a fehér és fekete színek ilyen értelmű használata és ennek a felismerésnek révén egyes történeti források eddig nehezen értelmezhető helyei válnak világossá, mégpedig oly módon, hogy szervesen beleilleszkednek a magyar-ság történetéről eddig felhalmozott ismereteink közé.

Leírtam fehéren–feketén, a döntés az olvasóé.

50 Jankovics Jarcell 1987. 90–91.

51 Kátay Mihály 1937a, b, Tóth Sándor 1974., 1975., Bosnyák Sándor 1974., Pap Gábor 1975a, b.

52 Kovács Éva 1968. 43.

53 A keresztény művészet lexikona 1986. 173.

54 Horváth János 1967. 110.

55 SRH 1937–38. II. 396.

56 Horváth János 1967. 107., 109.

IRODALOM

Balanyi György

1931 Szent István. Bp.

Bosnyák Sándor

1974 Meddig élt „Napisten”? Adalékok parasztságunk napkultuszának kérdésköréhez. Művészet 9. sz. 46–47.

Czeplédy Károly

1949a A karluk törzsek nevei. Magyar Nyelv. 164–168.

1949b A kunok eredetéről. Magyar Nyelv. 43–50.

1954 IV–IX. századi népmozgalmak a steppén. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 84. Bp.

De Cerimoniis

1829 Konstantinos Porphyrogenitos: De Cerimoniis. Hrsg. von Reiske J. J. Bonn

Diószegi Vilmos

1978² A pogány magyarok hitvilága. Bp.

Gedai István

1986 A magyar pénzverés kezdete. Bp.

Gombos F. Albin

1937–38 Catalogus fontium historiae Hungaricae I–II. Bp.

Györffy György

1977 István király és műve. Bp.

1984 Államszervezés. Magyarország története I/1. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Bp. 717–834.

Hóman Bálint

1935 A törzsszervezet bukása. Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet I. 2. bővített, teljes kiadás. Bp. 153–180.

Horváth János

1967 Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. Székesfehérvár évszázadai 1. Az államalapítás kora. Székesfehérvár. 101–116.

Hrabal, Bohumil

1992

Zsebcelek. Pozsony

Ivanov, Vjacseszlav Vszevolodovics

1969 Dvoičnaja klassifikacija u afro-aziatskih narodov. Narody Afriki i Azii 5. (Megtalálható magyarul is a szerző Nyelv, mítosz, kultúra c. kötetében. 1984. Bp.)

Jankovics Marcell

1987 Csillagok között fényességes csillag. Bp.

Karácsonyi János

1904 Szent István király élete. Bp.

Kátay Mihály

1973a Napisten színeváltozásai I. Művészet 11. sz. 3–5.

1973b Napisten színeváltozásai II. Művészet 12. sz. 45–46.

Jutta Seibert (szerk.)

1986 A keresztény művészet lexikona. Bp.

Király Péter

1977 A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 148. Bp.

Kovács Éva

1968 Limoges-i zománcok Magyarországon. Bp.

Kongas, Elli Kaija–Maranda, Pierre

1972 Strukturális modellek a folklórbán. Strukturális folklorisztikai tanulmányok. Documentatio Ethnographica II. Szolnok

Kristó Gyula

1985 A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica LXXXII. Szeged. 11–17.

László Gyula

1944 A honfoglaló magyar nép élete. Bp.

1977 A nagyszentmiklósi kincs. Bp.

1978 A kettős honfoglalás. Bp.

Lévi Strauss, Claude

1958 Anthropologie structurale. Paris

MHK

1900 A magyar honfoglalás kútfeői. szerk.: *Pauler Gyula–Szilágyi Sándor*. Bp.

A magyarok elődeiről

1975² A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György, Bp.

Marschak, Boris

1986 Silberschätze des Orients. Leipzig

Moravcsik Gyula

1950 Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula, Bp.

Németh Gyula

1991 A honfoglaló magyarság kialakulása. Második, bővített és átdolgozott kiadás, közléteszi Berta Árpád. Bp.

Pamjatniki literatury drevnej Rusy

1978 Pamjatniki literatury drevnej Rusy. Načalo ruszkoj literatury. XI–načalo XII veka. Moszkva

Pauler Gyula

1899 A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Második, javított kiadás. Bp.

Pap Gábor

1975a Észrevételek és kiegészítések. A ludaspusztai kereszt tárgyában. Művészet 1. sz. 6–8.

1975b További észrevételek és kiegészítések. A ludaspusztai kereszt tárgyában. Művészet 3. sz. 45–47.

Pritsak, Omeljan

1953 Orientirung und Farbsymbolik. Saeculum 4.

de Saussure, L.

1923 Le système cosmologique Sino-Iranien. Journal Asiatique. 235–297.

SRH

1937–38 Scriptores Rerum Hungaricarum I–III. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Bp.

Székely György

- 1964 Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig. *Molnár Erik–Pamlényi Ervin–Székely György* (szerk.): Magyarország története I. Bp. 39–158.

Tóth Sándor/1

- 1974 Még egyszer a ludaspusztai kereszttről. *Művészet* 9. sz. 44–45.
1975 Nézzük meg jól a múlt emlékeit. *Művészet* 2. sz. 44–47., 49.

Tóth Sándor/2

- 1983 A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* LXXV. Szeged. 3–9.
1987 Kabarok és fekete magyarok. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* LXXXIV. Szeged. 23–29.

Váczy Péter

- 1938 Gyula és Ajtony. Szentpétery emlékkönyv. Bp. 475–506.
1940 A hunok Európában. *Németh Gyula* (szerk.): Attila és hunjai. Bp. 61–142.

Veres Péter

- 1976 Duális osztályozó rendszerek. *Ethnographia*. 348–358.